

DET VIRKELIGT UHYGGELIGE

En anmeldelse af Sigmund Freud: *Det uhyggelige*.
 Oversat af Hans Christian Fink og forsynet med forord
 og to efterord af Niels Otto Steen og Steen Visholm.
 119 sider, pris kr. 198. Forlaget politisk revy
 (Rævens sorte bibliotek), 1998.

Rolf Reitan

Så har vi endelig fået en dansk oversættelse af »Det uhyggelige«! Politisk revy har ikke kunnet vente til Reitzel får taget sig sammen. Tak for det, og Til Lykke! Forlaget har iøvrigt valgt at lægge en »folkelig« publikationslinje. Et forord på to sider, der ikke siger for meget, og en let løbende oversættelse, som ikke generer læseren med mærkelige ord, oversætterkommentarer eller andre udslag af hyperpræcision. Niels Otto Steens korte efterord, »Gensyn med det uhyggelige«, er dels en overordnet præsentation af stoffet, dels et forsøg på at vise dets relevans for (post)moderne uhyggegenrer, som vi finder dem i *Twin Peaks* eller i Triers *Riget*. Præsentationen er let, indsigtsfuld, uden de store armsving, men heller ikke opsigtvækkende. Og så fremfører den den væsentlige pointe, at uhyggen bedst kan iagttages i kunsten. Den kunne sådan set godt have fungeret som et forord.

Steen Visholms »Fra 'Das Unheimliche' til 'No Sense of Place'« er til gengæld et virkeligt efterord, et provokerende og morsomt forsøg på at »ajourføre« Freuds teori om det uhyggelige, og modsigende Steens pointe med det uhyggelige og kunsten, idet han mener, at den virkelige uhyggelighed er det, der mangler en tematisering hos Freud, hvorfor det er nødvendigt med en psykologi, der kan belyse og bidrage til at modvirke vores tilbøjelighed til at lukke øjnene for og benægte, hvad der i vores virkelighed faktisk er ganske uhyggeligt. Følgelig hedder det om Freuds overvejelser: »Freuds uhyggeteori er ... alt for idylliserende, ja nærmest en hyggeteori, da den på forhånd udelukker, at følelsen af uhygge kan være forankret i en uhyggelig realitet.« (s. 97).

I det følgende vil jeg tage Visholms udfordring op; men først en hurtig præsentation af nogle af Freuds pointer.

Følelser er som bekendt usædvanligt flydende størrelser, som sproget har store vanskeligheder med at afgrænse klart fra hinanden. Freud er imidlertid ikke nominalist og mener ikke, det er ligegyldigt, hvad man kalder ting og fænomener. Således forventer han i denne afhandling at finde en betydningskerne, som måske vil gøre det muligt, at det uhyggelige, som det kan være svært at afgrænse fra det skrækfremkaldende, det angst- og grupovækkende, kan udskilles fra det ængsteliges område. (Denne brug af »det ængstelige« som synonym til »angstfremkaldende« – og derfor syntaktisk ækvivalent med »det uhyggelige« – er ikke længere gangbar på dansk. Det har givet oversætteren nogle sjove problemer, som jeg skal vende tilbage til.) Freuds fremgangsmåde er altså her induktiv: ud fra valgte eksempler, som enhver må mene er uhyggelige, håber han at kunne slutte sig til det, de har fælles, og som må være ordets kernebetydning.

Således finder han i alle sine eksempler et moment af fordobling, ombytning og gentagelse, og et moment af skjulte, hemmelige, okkulte kræfter, som kan give anledning til »intellektuel tvivl«, en konflikt mellem, hvad man tror, man véd, og hvad man troede, man vidste, at man ikke længere troede på – en truende ophævelse af klare og indarbejdede skel mellem liv og død, en selv og den anden, fantasi og virkelighed, helhed og del. Det gælder automaten, der er så livagtig, at den kan forveksles med et menneske; dobbeltgængerens, denne anden udgave af en selv, som kan få en til at tvivle på hvem, der egentlig er hvem; gengangeren, der får en til at tvivle på den kendsgerning, at vedkommende er død; de afskårne lemmer, der i strid med al forventning synes at leve deres eget liv. Men det gælder også Sandmanden i E.T.A. Hoffmanns fortælling af samme navn, som Freud bruger som litterært hovedeksempel. Sandmanden er til at begynde med kun en kastrerende figur i en barnepiges forførende fortælling, derefter en heksedoktoragtig, truende kastrator i en ursceneagttagelse, og endelig en fordoblingsfigur: måske er advokaten Coppola og optikeren Coppelius i virkeligheden én og samme person. Måske! Lidt til forskel fra, hvad Freud påstår, bliver det ikke afklaret i fortællingens slutning. Endskønt den lille Nathaniel til sidst ikke er i tvivl, og dør af det, forbliver læseren hensat i en tvivlende position. Og netop dette fastholder Sandmanden som en dæmonisk figur med forbindelse til »okkulte« kræfter.

Der kan således ikke være tvivl om, at den betydningskerne, Freud når frem til, har det overnaturlige, magiske og okkulte som et væsentligt element. Uden dette kerneelement har vi ikke med noget uhyggeligt at gøre; uden dette bliver vi ikke offer for en følelse af uhygge, men i højden noget, der kan ligne den eller minde om den. I tilknytning til disse »indholdsmæssige« aspekter er der så et væsentligt funktionelt aspekt af det uhyggelige, som det ikke kan være foruden: offerets absolutte *afmagt*.

Det er ikke så svært at forstå Visholm, når han finder dette uhyggelige ganske hyggeligt: de fleste af os har formentligt for længst lagt de barnlige mareridt og den barnlige tvivl om virkelighedens indretning bag os. Og derfor kan vi nu hygge os med det uhyggelige i gotiske film og romaner eller i Lynchs og Triers raffinerede travestier på samme. Det virkeligt uhyggelige, derimod, er det heldigvis sværere at hygge sig med. (Vi tillader os her med både Freud og Visholm at se bort fra den nærmest konstante uhygge, som hjemsøger den paranoide, og som for denne jo er virkelig nok, og som han derfor sjældent hygger sig med.)

Visholm fortæller nu en historie som illustration af, hvad han mener med det virkeligt uhyggelige: »Uvante lyde fra loftet kan i første omgang tolkes som et spøgelse, en hypotese, der hurtigt kan afvises af den oplyste fornuft, der herefter sender den nu ganske nøgterne beboer op på loftet til realitetstestning af den nye fornuftige hypotese, at der bare er tale om en ugle, der er faret vild eller en gammel badekåbe, der blaffer i trækvinden, for så at finde sin eksmand bevæbnet med et oversavet jagtgevær og indstillet på at skaffe sig sin egen private retfærdighed for domstolens afgørelse af forældremyndighedsspørgsmålet.« (s. 95).

Med denne uhyggeligt velfortalte mininovellette udmejsles forskellen på den »gotiske«, hyggelige uhygge og den »realistiske«, virkelige, uhyggelige uhygge. Det næsten samtidige moment af lettelse over at finde, ikke et spøgelse, men et levende og kendt menneske, og så skrækken ved at opdage den velkendte ægtemand med et dødbringende våben mellem hænderne og et fremmed og farligt udtryk i de en gang så smukke og elskelige øjne... Godt! *Men hvorfor taler vi om uhygge i denne forbindelse?*

Visholms fortælling er, som en fortælling skal være, forførerisk; den lader den indledende, gotiske uhygge smitte over på afsløringen af den truende mandsling. Det er et narratologisk greb, men ikke en logisk nødvendighed. Hvad nu, hvis konen slet ikke føler uhygge, men f.eks. bare bliver afsindigt bange, skrækslagen? Er der da ikke en pointe i, at vi alligevel, som iøvrigt konen selv – bagefter! – ville kunne finde på at sige, at det var sgu uhyggeligt! Hvorfor siger hun da det, endskønt hun slet ingen uhygge følte? Kunne det skyldes, at situationen bagefter minder om *det uhyggelige*? Der er forskel på at sige, at noget er uhyggeligt og så at opleve det, for ikke at sige føle sig hjemsøgt af det!

Men denne forskel har måske ingen betydning i denne historie? For det første bliver ekskonen jo virkeligt hjemsøgt, for det andet må vi tænke os, at denne gengangerægtemand faktisk *er* uhyggelig. Det vil sige, at han opleves som en reel trussel mod liv og førlighed, at han desuden virker utilregnelig og uforudsigelig, og at det iøvrigt før eller senere går op for konen, at hans tilstand er af en sådan art, at han ikke lader sig tale til fornuft. Skræk, angst, frygt og absolut afmagt: der er ikke noget at stille op; der er ikke andet at gøre end at give ham det, han vil have. (Men dermed har vi også sagt, at der faktisk *er* noget at gøre. Endnu mere uhyg-

gelig ville situationen givetvis være, hvis det ikke blev klart, hvad manden ville have eller om han overhovedet ville have noget.) Sammenfaldet af det livstruende, det utilregnelige og umuligheden for at tale den utilregnelige til fornuft: det er sådan nogenlunde de samme elementer som i Freuds bestemmelse af det uhyggelige, blot fratrukket den okkulte overtone. En anden variation, som Visholm også er inde på, er den, hvor det langsomt går op for en, at en person, man har kendt længe og troede man kendte godt, lige så stille begynder at vise tegn på, at han er en helt anden person, enten rent bogstaveligt! – eller ved næsten umærkeligt at udvikle en psykotisk, monstrøs og utilregnelig side af sig selv, som til sidst ikke kan holdes skjult.

Eksempler som disse illustrerer så godt som nogen ideen om, at der må findes situationer, hvor den ydre virkelighed er tilstrækkelig som forklaring på oplevelsen af uhygge. Men hvordan kan vi *vide*, at disse situationer og oplevelser ikke samtidig aktiverer vore egne, indre uhyggekluder, og at *det netop er heri, vi skal finde grunden til, at vi eventuelt oplever dem som netop uhyggelige?* Svaret er ganske enkelt: hvis vi kan vise, at de ydre forhold leverer en tilstrækkelig forklaring, er det revnende lige-gyldigt, om uhyggefølelsen får ekstra tilskud fra indre kilder, og også lige-gyldigt, hvis det skulle vise sig, at vi ikke kan vide det! Visholms idé om det i virkeligheden uhyggelige står og falder med, om vi i den ydre virkelighed kan finde kilder til uhyggefølelsen, der kan hævdes at være en tilfredsstillende og tilstrækkelig forklaring på dens opståen.

Nu hviler effekten af disse små fortællinger jo på, at vi forudsætter, at hovedpersonerne (som vi identificerer os med) i udgangspunktet er uvidende og uforberedte på det, der sker. Inddagede vi andre og mindre naive, mere erfarne og observante hovedpersoner, som ikke så let lod sig forføre af normale og venlige forventninger til omverdenen, ville det være vanskeligere at opnå en uhyggeeffekt på læseren, eftersom en overraskelse (manden på loftet) da blot vil resultere i skræk og der i den sidste historie ikke ville være plads til et stræk af langsomt voksende, uhygeskabende mistænksomhed. Her bliver vi således alligevel nødt til at vende blikket fra den ydre virkelighed og mod personerne selv: deres benægtelse af, blindhed eller uvidenhed over for frygtelige sandheder om andre er her ligefrem en betingelse for oplevelsen af uhygge.

Så har vi da måske i benægtelsen fundet et subjektivt moment, uden hvilket vi ikke vil opleve det frygtelige som uhyggeligt? Det uhyggelige er ikke noget, som ligger der ude i den virkelige verden og lurar på os. Men hvis vi benægter den virkelige verdens »ondskab«, vil en – pludselig eller snigende – erkendelse af den virke uhyggelig. Til tider kan det se ud som om Visholm forsøger at formulere en lignende pointe, men forhindres deri af ideen om det virkelig uhyggelige. Det kan nu være lige meget. Jeg tror, at Visholms egentlige anliggende bliver varetaget ved denne formulering, for stadigvæk er det sådan, at kilden til uhyggen, hvadenten den har været skjult på grund af hemmeligholdelse eller blot

uvidenhed, faktisk ligger i den ydre verden. Blot får vi på denne måde fremhævet, hvad der også er en *pointe* hos Visholm, at det uhyggelige skyldes *afsløringen* af det skjulte frygtelige, hvorfor (men det er ikke Visholms *pointe*) det uhyggelige egentlig aldrig er noget i den ydre verden, selv om det er her, vi finder dets kilder, som altså ikke selv er uhyggelige, men kun frygtelige.

Noget af det vanskelige med et udtryk som »det uhyggelige« er selvfølgelig, at brugen af det strækker meningen henad metonymiske og metaforiske akser, hvorfor vi let siger om noget tilgrænsende, at det er uhyggeligt, selv om det kun er skrækkeligt, grusomt, etc. – og om noget lignende, at det er uhyggeligt, selv om det kun er »ængsteligt«. Noget af det væsentlige i Freuds artikel er, at han på trods af alle mulige og forvirrende sproglige glidninger søger at indfange en kernebetydning, således at det trods alt bliver muligt at orientere sig i de flydende semantiske felter. Måske kunne man betragte denne kernebetydning som en model, som de ulige måder, ordet bruges på, implicit »refererer« til. Når vi således siger, at noget er uhyggeligt, behøver det, vi taler om, ikke besidde *alle* modellens egenskaber; det er nok, at det besidder tilstrækkeligt mange af dem. Vi har f.eks. set, at »det virkeligt uhyggelige« virkelig besidder mange af det uhyggeliges egenskaber, og måske kun mangler den okulte tangent. Ad sådanne linjer kunne vi forestille os, at vi kan sige om noget, at det var uhyggeligt, endskønt vi ikke oplevede det, og det eventuelt først er bagefter, at »modellen« når at samle en situations elementer til en betydning, vi kan pege på med ordet »uhyggelig«.

Men det kan også være, at det giver en bedre forståelse, hvis vi medreflekterer den tidlige forskydning mellem oplevelsen af noget skrækkeligt eller grusomt og det efterlods udsagn om, at det var uhyggeligt! Hvor ofte, mon, er det netop dette, der gør sig gældende? Udsagnet om, at det var uhyggeligt, har da måske den dobbelte funktion at fastholde den affektive erindring om det grufulde, men let forskudt til det uhyggelige, man kan meddele og dele med andre, idet man fortæller, at det sgu var uhyggeligt! Andre gange er det måske uhyggegyset, man oplever, mere end egentlig uhygge, eftersom det grufulde *er* sket; man var ikke vidne til det, men bevidner til gengæld nu ugerningernes spor? Kort sagt: i hvilket omfang er oplevelsen af uhygge(gys) knyttet til det at være tilskuer og vidne til noget, som det er umuligt at gribe ind over for? – i hvilket omfang er den knyttet til (*spor*)læserpositionen, til det at forestille sig eller blive forestillet en *scene*, hvis romantisk-gotiske kulisser iøvrigt er en del af vor kulturarv? Vi er her ikke så langt fra at stille det spørgsmål, om det uhyggelige måske er en måde at arve det tragiske på – *i en verden uden orakler?*

Nok om det! Visholm synes at have ret i, at oplevelsen af noget uhyggeligt måske ikke hver gang behøver at blive forklaret ved det fortrængtes eller overvundne virkelighedskonstruktioners tilbagevenden. Denne læser skylder ham en tak for at have gjort opmærksom på det; men des-

uden også en tak for, at tekstens uklarheder har gjort det nødvendigt for ham at tænke selv.

Sagen har imidlertid en anden side, og Visholms idé om det virkeligt uhyggelige ansporer til at nævne den. Vi har sagt, at benægtelsen synes at måtte være en nødvendig betingelse for det uhyggeliges opståen, og vi har set, at benægtelsen ikke behøver være en fornægtelse af eget fortrængt materiale, den kan have sin grund i simpel uvidenhed. Man troede faktisk ikke, at mennesker kan opføre sig sådan – og har heller ikke tidligere troet det. Her ville det ikke være urimeligt at bringe en anden kategori på banen, nemlig forførelsens. Man vidste ikke og troede ikke, at..., men det viste sig, bagefter, at... Benægtelsens landskab er her helt isomorft med det, som den endnu unge Freud fabulerede i *Udkast til en videnskabelig psykologi* om den efterlods virkning af voksnes seksuelle adfærd over for børn, for hvem den endnu ikke havde en seksuel mening: isomorft med forførelsen. I forførelsen er man forholdt en viden om, hvad den anden vil med én, og når man opdager det, er det *for sent*. Sådan også med det virkeligt uhyggelige: når man opdager det frygtelige, er det for sent, og afmagten er hver gang det uundgåelige resultat. Man er blevet angrebet fra et sted, hvor der ikke var oprettet et forsvarsberedskab. *Forbilledet for det uhyggeliges kategori er forførelsens.*

Forførelsesfantasiens tilhører urfantasiernes område og er således et materiale, der er fortrængt hos enhver normal person. Og i denne fundamentale, men også rent formale, forstand er det uhyggelige altid en tilbagevenden af noget fortrængt, hvad enten det er virkeligt uhyggeligt eller blot gotisk-romantisk hyggeligt. Dét betyder ikke, at jeg dermed i hemmelighed vil pådutte det virkeligt uhyggelige en psykoanalytisk forklaring, som det ikke har brug for. Men det betyder til gengæld, at vi åbner et perspektiv på snakken om »det fortrængtes tilbagevenden«, som ikke umiddelbart er til at få øje på i »Det uhyggelige«. Og måske det endda kan antyde en dybdedimension i Visholms snak om det virkeligt uhyggelige?

Der skal ihvertfald ikke herske tvivl om, at Visholm hinsides det virkeligt uhyggeliges virkelige natur har forstået det uhyggelige, og også Freuds bestemmelse af det. Der kan til tider være svært at fange ham i spillet af beskrivelser og forklaringer, nogle gange overtager de måske hinandens rolle, andre gange passer hverken beskrivelsen eller forklaringen på de eksempler, der fremføres. Hinsides enhver teoretisk vanskelighed røber han dog sin indsigt i det uhyggeliges unatur i følgende overvejelse: »Hærgende, myrdende, voldtægende, sanseløst berusede lejesoldater, korsriddere, mongoler, vikinger osv. er vel ikke egentligt uhyggelige, men snarere rædselsvækkende og i deres rene og primitive aggression til at tage og føle på – så længe det varer.« (s. 101). Det er meget præcist! Hvis voldtægtsofferet kan tage og føle på voldsmanden, er voldtægten ikke uhyggelig, men dét ville den have været, hvis hun *ikke* havde kun-

net tage og føle på ham. (Ja, det ville være uhyggeligt, selv om affæren ikke var en voldtægt. Jvf. sagnet om Eros og Psyche.) Det er altså ikke volden som sådan, der er uhyggelig; for uhyggen hemsøger og overfalder sit offer, og dog er den ikke til at tage og føle på – lige så lidt, iøvrigt, som et spejlbillede, en genganger eller en dobbeltgænger, eller blot erindringer om virkeligt uhyggelige begivenheder er det; for ikke at tale om de kommende, hvis uhyggesvangre tegn kan ses overalt, i sol og måne og TV, ikke sandt?

I en lidt anden boldgade – Visholm vil måske nok sige det er meget langt fra det virkelige – rejser der sig her følgende problematik: Med kernebetødningen af det uhyggelige og de heraf udstrålende variationer har vi et tilfælde, hvor en modelbetødning er rigere, end de fleste brugsmåder, der »refererer« til den. I andre tilfælde er modeller blot enkle strukturer, der varieres og beriges ved hver »gentagelse«. Hvordan kan det være, at modellen i dette tilfælde synes dels at være ret stabil, og dels åbenbart beholder en rigdom, i forhold til hvilken de fleste forekomster af det, vi siger er uhyggeligt, må forekomme fattige? Kan det skyldes den romantisk-gotiske tradition? Eller skyldes det denne kernebetødningens lokalisering i det psykiske apparat: som en brønd, om man vil, der direkte fører ned til ... – En stabil lokalisering på kanten af det ubevidste, altså – måske endda fastholdt her i kraft af den rigdom af kulturhistorisk produceret materiale, den er blevet forlenet med? Jeg spørger bare!

Hvordan forestiller Visholm sig nu, at inddragelsen af det virkeligt uhyggelige skal bidrage til en »ajourføring« af det uhyggeliges psykologi? Handler det om en psykologi for det virkeligt uhyggelige? Ja, for så vidt som dens genstand er den individuelt eller kollektivt regressive adfærd, som er uhyggelig i det omfang, den fremkalder uhygge hos normale mennesker, der (et stykke tid) bevarer deres sunde fornuft og modstår regressionen. Og så desuden om en psykologi for den almindelige tilbøjelighed til ikke at ville se virkeligheden i øjnene, altså til at unddrage sig dens uhyggelighed; en psykologi om »benægtelsen af det onde«, om man vil. Nu er den regressive adfærd og benægtelsens problematik ikke nye temata hverken i psykologien eller psykoanalysen, så man kunne let få den mistanke, at Visholms »ajourføring« beløber sig til at samle en række forskellige områder af psykologien under titlen »ajourført uhyggepsykologi«. Nuvel, ideen er måske ikke så tosset? Jeg kan da godt forestille mig en nyudgave af det gamle Frankfurterinstitut, omdøbt til Institut for Uhyggepsykologi!

Spøgelser til side! Så vidt jeg kan se, balancerer Visholms angivelige ajourføring mellem på den ene side at nærme sig en slags falsk varebetegnelse, ganske vist båret af et agtværdigt engagement, hvis forgængere kan føres tilbage til Platon og sikkert længere endda; og på den anden side en alt for stor nærhed til Freud, som han ikke diskuterer ved at gå i livetag med teksten om det uhyggelige, men ved ligesom underhånden og

helt alment at kritisere ham for at lukke sjælelige problematikker ind i monadiske modeller af det psykiske, hvor den virkelige verden bliver udelukket, som han siger. Denne kritik finder jeg ganske vist i princippet fuldt ud berettiget! – *men ikke den måde, hvorpå den gennemføres*. Den forudsætter, at Freud læses som en lidt afdanket teoretiker, der ganske vist i sin tid var nyskabende, men hvis teorier det nu er nødvendigt at ajourføre i lys af nyere erfaring og erkendelser. Og den *fortier*, at diskussionen af Freud siden begyndelsen af 60'erne har igangsat omfattende gennemarbejdnings af værket med resultater, som i dybde og sprængkraft vel må siges at bevæge sig langt, langt ud over alle kendte, udvendige forsøg på at revidere, opdatere eller »ajourføre« hans teorier.

Tag nu for eksempel »Det uhyggelige«! På det mest charmerende og umiddelbart mest læselige niveau handler Freuds artikel om det romantisk-gotisk og ganske hyggeligt uhyggelige. Imidlertid, som måske de fleste af Freuds tekster handler den med de selvsamme ord, men på et andet niveau, om gengangere, fordoblinger og gentagelser af tankefigurer og overbevisninger, som han mente, han for længst havde overvundet. Det gælder ikke mindst forførelsesteorien – en *relationel* teori om fantasiernes og seksualitetens og det ubevidstes tilblivelse! – omend ganske vist med den sløjfe på, som idag går under navn af *Nachträglichkeit*. Et veritabelt forråds-kammer af hengemte ideer og besættelser vender tilbage i »Det uhyggelige«, og artiklen er måske på mange måder et forsøg på atter at bringe dem på afstand og kontrollere dem ved at spejle dem i netop det uhyggeliges tematik.

På dette niveau, hvad handler »Det uhyggelige« om? Bragt på en formel (og mere er der ikke plads til her), handler den om den universelt *traumatiske* seksualitet, om urfantasierne og fortrængningen. Dét dukker op til tekstens overflade i den hyggelige lille forsker Nathaniel, der ikke tror på barnepigens skrækelige fortælling om Sandmanden, og derfor selv vil undersøge sagen. Han får syn for sagn, kan man vel sige. Urscenefantasi er uhyggelig, ligesom Ulvemandens var det, fordi det ikke rigtigt er til at få hold på, hvad der er dens indhold, og fordi den er forbundet med mystiske og dragende, men også truende kræfter, som barnet er afmægtigt over for, og endelig, fordi den opleves som ubestemmeligt truende (og hvis truslen knyttes til en figur, Ulven eller Sandmanden, da er denne dæmonisk ubestemmelig eller gådefuld). Lille Nathaniel falder til sidst i afmagt, som det så smukt hedder, og er derefter syg i lang tid.

Således forstår vi, på hvilken måde det uhyggelige er en gentagelse: ikke kun – og ikke først og fremmest – fordi det fortrængte vender tilbage, men *fordi det tenderer mod at reproducere den dynamiske og topiske situation lige inden en fortrængning indtræffer!* I det rum, denne situation åbner, er fortrængte fantasier selvskrevne gæster; i det omfang, nemlig, som fortrængningerne ikke har været »vellykkede«. Og så skal det ikke være nogen hemmelighed, at virkelighedens grusomheder er lige så velanskrevne gæster i dette hyperrum, hvor normale grænser mellem

indenfor og udenfor, en selv og den anden, død og liv, fortid og nutid og fremtid, tegn og betydning, fantasi og virkelighed, altid allerede er gjort til skamme.

I »Det uhyggelige« undlader Freud at nævne urscenen ved navn, fremhæver til gengæld kastrationsfantasiens betydning og indæmmer forførelsesfantasierne til fortællingernes område: barnepigens fortælling – og digternes. Ej heller omtales ideen om den traumatiske seksualitet; dog spørger den i paradokset om, at det fortrængte ikke alene kan have været forbundet med lyst, men også med »ængstelighed«. Ældre og forkastede ideer arbejder i teksten, men forenes ikke i et samlet gennembrud. (Det gør de derimod undtagelsesvist i den samtidige »Et barn bliver slået«, som endnu ikke er oversat til dansk.) »Det uhyggelige« bliver således stående som et charmerende og afvæbnende troldspejl for det, der ikke vil samle sig i et greb. Vi får aldrig at vide, at uhyggelige fantasier kan være kastreende, ikke på grund af deres indhold, men fordi de angriber fra et sted, hvorfra intet angreb var ventet: *indefra* – og netop dét er det alleruhyggeiligste ved dem (det uhyggeliges Hitchcock-pointe, om man vil) – ej heller får vi at vide, at enhver urfantasi bærer alle urfantasier i sig: kastration, forførelse og urscene. Og derfor er Freuds snak om kastrationsscenariet i denne artikel så ofte blevet misforstået.

Jeg synes nok det havde været på sin plads, hvis udgiverne havde anstrengt sig en smule for at indvie læserne i den Freuddiskussion, som med udgangspunkt hos Freud selv ajourfører hans værks problematikker i stedet for blot at opdatere med udvendige »tillæg«. Her har de svigtet deres opgave. Det ville også have været ønskeligt, når man nu alligevel var igang, om man sammen med »Det uhyggelige« havde udgivet en oversættelse af den endnu uoversatte »Et barn bliver slået« fra samme år. De to artikler hører sammen og en diskussion af den ene kræver en diskussion af den anden.

Jeg vil heller ikke undlade at beklage den desværre alt for sædvanlige skandale, der består i, at man fuldstændigt har undladt at nævne relevant dansk litteratur i tilknytning til »Det uhyggelige«. Jeg tænker først og fremmest på Lis Møllers *Freuds litteraturteori* fra 1984, der har en udførlig diskussion af Freuds behandling af »Sandmanden«, dernæst på Ole Andkjær Olsens mange Freudarbejder, og i al beskedenhed skal min egen *At arve Freud* (1994) ikke være unævnt. Det ville være ret selvfølgelig at medtage sådanne referencer. Når det ikke er sket, er det svært at se det som andet end utilgiveligt forlagssjusk.

Til sidst lidt om *oversættelsen*: Denne er, hvad man i det store og hele ville kalde vellykket, hvis man tager almindelig dansk oversættelsespraksis som målestok. Sine steder kunne den dog have fortjent en ekstra gennemarbejdning. Det ville have kunnet rette op på ord, der er sprunget over, og korrigeret irriterende rester af den tyske (iøvrigt unævnte) teksts krydshenvisninger til den tyske udgaves sidetal og en håndfuld menings-

løse eller blot misvisende fejloversættelser. Iøvrigt er »Sandmanden« et navn og ikke en betegnelse for en mand af sand, og skal selvfølgelig skrives med stort S! Det drejer sig her om sjusk, som ikke bør forekomme.

Et andet spørgsmål drejer sig om den linje, der er lagt i oversættelsen. Jeg har omtalt den som »folkelig«, og vil nu indfri mit løfte om at vende tilbage til folke- og læselighedens problematik ved eksemplet »ængstelighed«. Det tyske *ängstlich* og *das Ängstliche* optræder mange gange i denne tekst, og Hans Christian Fink har alt efter konteksten valgt at oversætte det med henholdsvis »angstfremkaldende«, »ængstelse« og »det ængstelige«. Den første og den sidste variation er relativt problemløs, men med oversættelsen »ængstelse« forsvinder over halvdelen af Freuds pointe, som i følgende passus:

» ... hvis den psykoanalytiske teori har ret i sin påstand, at enhver affekt ved en følelsesimpuls, ligegyldigt af hvilken art, gennem fortrængning bliver forvandlet til angst, så må der blandt disse tilfælde af ængstelse findes en gruppe, hvor det lader sig påvise, at ængstelsen er noget tilbagevendende fortrængt. Denne form for ængstelse ville netop være det uhyggelige, og i denne forbindelse må det være ligegyldigt, om det oprindeligt selv var ængstelse, eller om det var båret af en anden affekt.« (s. 42).

Ifølge denne gengivelse vikler Freud sig ind i en selvmodsigelse: på den ene side fører fortrængningen til, at forestilling og affekt adskilles, således at det er forestillingen, der bliver fortrængt, mens affekten forvandles til angst. På den anden side skulle Freud hævde, at ængstelsen er noget fortrængt, som nu vender tilbage, således at ikke kun forestillinger, men også følelsesstilstande kan fortrænges. Men det er netop *ikke*, hvad Freud siger. Han bruger nemlig ikke en tysk ækvivalent til ængstelse, men taler om »det ængstelige« på samme måde, som man tidligere også kunne på dansk! Freud skriver altså, at det ængstelige karakteriserer (erindringen eller fantasien om) noget, der var angstfremkaldende eller som gav grund til ængstelse. Og en sådan fantasi kan – til forskel fra ængstelsen – fortrænges! Oversættelsen »ængstelse« fører således her ikke alene til en depræcisering af Freuds meget præcise sprog, men også til en subjektiv misvisning. Og den vigtige analogi med »det uhyggelige« forsvinder fuldstændigt. På den anden side ville en oversættelse som f.eks. »angstfremkaldende« her ødelægge den pointe, at citatets første forekomst af »det ængstelige« netop er subjektiv, og isoleret set til nød vil kunne oversættes med »ængstelse«. Gjorde man det, ville det tyske ords elasticitet – den forskellige brug af samme ord – ikke kunne overføres til dansk. En hævdvunden dansk tradition siger her, at »Skidt med det, bare folk forstår, hvad der står.« Det finder jeg utilfredsstillende med en gennemført stilist som Freud, i hvis tekster indhold ikke kan skilles fra form

uden ofte store meningstab. Jeg ville derfor have foretrukket oversættelsen »det ængstelige« – med en tilknyttet fodnote om det danske ords ældre og mere elastiske betydning. (Faktisk blev det da også på dansk brugt sådan af forfattere, der var samtidige med Freud. Bør en oversættelse ikke også tage hensyn til den tid, det oversatte er skrevet i?) Endvidere: Selv en uerfaren læser kan have en håndfuld usædvanlige ordbetydninger i hovedet under læsningen, og vil – som i dette tilfælde – dermed bedre være i stand til at læse, hvad Freud skrev. Jeg synes det må være oplagt, at hensynet til læse- og folkelighed her er drevet så langt, at det egentligt ikke længere er folkeligt, men nok snarere populistisk. Altså: en korrekt, men mere krævende oversættelse kunne her være:

»så må der blandt disse tilfælde af det ængstelige findes en gruppe, hvor det lader sig påvise, at dette ængstelige er noget tilbagevendende fortrængt. Denne art af det ængstelige ville netop være det uhyggelige, og i denne forbindelse må det være ligegyldigt, om det oprindeligt selv var ængsteligt, ... « (s. 42).

Det er da ikke så svært, er det? I hvert fald: kun med en sådan oversættelse bliver det synligt, hvordan Freud i denne tekst på den ene side for første gang siden 1897 indrømmer den opsigtsvækkende mulighed for, at det fortrængte kan være andet end oprindeligt lystfyldt, og at det desuden rummer en scene, en situation med en eller flere andre, for så i et næste skridt at anbringe indrømmelsen i en sammenhæng, hvor den kan erklæres for ligegyldig! Hvorfor bortoversætte sådanne bevægelser i teksten og snyde læserne for dens dybde og kompleksitet? Hvorfor berøve læserne den fulde glæde ved teksten!